

Назжет КАРИМ,

orcid.org/0000-0002-0121-1753

*аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна) karim.nazhet@naoma.edu.ua*

ІСЛАМСЬКА КАЛІГРАФІЯ В МУЗЕЙНИХ, БІБЛІОТЕЧНИХ ТА ПРИВАТНИХ ЗБІРКАХ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті висвітлено існуючий масив наукових видань, пов'язаних із найціннішими творами декоративно-ужиткового мистецтва та рукописами, створених вітчизняними та зарубіжними митцями, які володіли ісламською каліграфією. Опрацьовано основні праці вчених, в яких надається перелік творів, короткий опис та виклад змісту, матеріалу й техніки виконання. Об'єкти досліджень знаходяться в українських приватних колекціях, музеях та в бібліотеках.

У ході наукового дослідження встановлено, що до масових репресій на початку ХХ століття, українські вчені, діячі освіти, науки та культури, приділяли поглиблену увагу феномену ісламської каліграфії. Вони колекціонували та ретельно вивчали твори, аналізували низку архівних матеріалів і наукової літератури. Лише через тривалий період часу, наукова діяльність була відновлена, у ХХІ столітті дослідження проводяться у двох напрямках: перший – уточнення напрацювань минулого століття, щодо робіт іноземних митців зі збірок музеїв та бібліотек України; другий напрям – введення до наукового обігу невідомих раніше пам'яток рукописної спадщини татар Волині та каталогізація рукописів татар Криму.

Мета статті – дослідити результати наукових розвідок щодо привезених з-за кордону творів мистецтва, що містять ісламські каліграфічні написи, та рукописів, створених татарами на території України.

Сьогодні вченим доступні каталоги, монографії, присвячені збіркам ісламського мистецтва з українських музеїв та бібліотек, де стисло викладено інформацію про художнє оздоблення та історію надходження творів. Досі залишається невідома доля рукописних, епіграфічних та архітектурних пам'яток кримськотатарського мистецтва, які потрапили під тимчасову російську окупацію. В теоретичному доробку науковців відсутня мистецтвознавча узгальнююча праця стосовно мистецтва ісламської каліграфії у творчості татар з України, де було б проаналізовано спільні та відмінні риси між каліграфічними особливостями кримських та волинських татар. Таким чином, розкрита необхідність у ретельному вивченні зазначеної проблематики.

Ключові слова: дослідники, ісламська каліграфія, колекції, волинські та кримські татари, зарубіжні митці, рукописи, предмети декоративно-ужиткового мистецтва.

Nazhet KARIM,

orcid.org/0000-0002-0121-1753

*Postgraduate student at the Department of Theory and History of Arts
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) karim.nazhet@naoma.edu.ua*

ISLAMIC CALLIGRAPHY IN MUSEUM, LIBRARY AND PRIVATE COLLECTIONS OF UKRAINE: RESEARCH HISTORIOGRAPHY

This article highlights the existing wide range of scientific publications associated with the most valuable handicrafts and manuscripts made by domestic and foreign artists with the command of Islamic calligraphy. We have studied key papers of scientists where a list of works, brief description, content, material and techniques are set out. Study objects are kept in Ukrainian private collections, museums and libraries.

In course of the scientific research it has been established that before mass repressions at the beginning of the 20th century Ukrainian academics, educationalists, scientists and artists had paid special attention to the Islamic calligraphy. They collected and studied works thoroughly, analyzed a wide range of archive materials and scientific literature. Only over years the scientific activity was resumed, in the 21th century there are two research directions: the first one consists in specifying best practices of the previous century in respect of works of foreign artists from Ukrainian museum and library collections; the second one involves introducing previously unknown monuments of the handwritten heritage of Volyn Tatars into the scientific community and catalogizing manuscripts of Crimean Tatars.

The purpose of this article is to study results of scientific investigations in respect of pieces of art with Islamic inscriptions brought from abroad and manuscripts made by Tatars in Ukraine.

Today, scientists have access to catalogues, monographs dedicated to the Islamic art collections from Ukrainian museums and libraries where the brief information about the decoration and history of receipt of works is available.

The destiny of handwritten, epigraphic and architectural monuments of the Crimean Tatar art under the temporary Russian occupation still remains unknown. Theoretical advances of scientists have no art generalized work related to the art of the Islamic calligraphy in the creative activities of Tatars from Ukraine where similarities and differences between calligraphic peculiarities of Crimean and Volyn Tatars would have been analyzed. Thus, the above problem requires to be thoroughly studied.

Key words: researchers, Islamic calligraphy, collections, Volyn and Crimean Tatars, foreign artists, manuscripts, handicrafts.

Постановка проблеми. На початку ХХ століття вітчизняна інтелігенція колекціонувала мініатюри, рукописи, керамічні вироби, килими та інші високої якості твори, привезені із закордонних подорожей, на основі яких створювались приватні колекції східного мистецтва, частина яких згодом передавалась до публічних музеїв. В навчальних закладах студенти мали змогу вивчати літературу, історію та каліграфію східних народів. В Україні жили та працювали сходознавці та каліграфи світового масштабу. Трагічні події, які спіткали українське суспільство у першій половині ХХ століття, спричинили занепад, як у каліграфічному мистецтві, так і зацікавленості ісламським мистецтвом в цілому. Задля відродження інтересу та збільшення обізнаності серед сучасного покоління до ісламського мистецтва, яке вважається досі чимось чужоземним, шістнадцять музеїв з різних міст України у 2016 році об'єдналися у семінарі, на якому було обговорено кримськотатарські та інші цінні експонати з ісламських країн які нині зберігаються у колекціях по всій Україні. Варто відзначити, що у 2021 році ЮНЕСКО внесла арабську каліграфію до списку нематеріальної культурної спадщини людства. Все це свідчить про актуальність даного дослідження.

Останні роки відзначаються веденням в науковий обіг писемних пам'яток волинських татар, систематизацією та вивченням рукописних Коранів та інших робіт, створених майстрами ісламської каліграфії в Криму. Але вивчення кримськотатарського мистецтва ускладнилось з 2014 року, через незаконне загарбання півострова, згодом повномасштабне військове вторгнення РФ в Україну, призупинило наукові розвідки на невизначений термін.

Аналіз досліджень. Огляд останніх опублікованих наукових праць дозволив встановити, що головну увагу українських сходознавців було зосереджено на вивченні творів ісламського мистецтва, які знаходяться в українських музеях, бібліотеках та приватних колекціях. Серед дослідників найпошлюбніше цьому питанню приділяли увагу кураторка колекції мистецтва ісламу Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків Г. Рудик та вчений-сходознавець

М. Якубович. Результати ретельного вивчення кримськотатарських рукописів XVII–XIX ст. з Львівського музею, НБУ ім. В. І. Вернадського та з приватної колекції були опубліковані в праці «Коран в Україні: рукописи, коментарі, переклади» (Якубович, 2020).

Мета статті: розглянути джерельну базу досліджень стосовно вивчення ісламських каліграфічних написів на творах з українських державних та приватних зібрань; окреслити прогалини у сучасному вітчизняному мистецтвознавстві; окресли подальші напрями мистецтвознавчих досліджень.

Виклад основного матеріалу. Після Першої світової війни та низки подій пов'язаних із становленням української державності, відбувся злет у вітчизняній культурі та науці. З 20-х років по всій території України проводились археологічні відкриття (в Криму здійснювались розвідки, археологічні розкопки пам'яток архітектури та епіграфіки кримськотатарського народу); організовувались сходознавчі конференції; викладалась низка сходознавчих дисциплін (історія, палеографія, ісламознавство, епіграфіка, каліграфія тощо); колекціонувались предмети ісламського мистецтва, на основі яких в музеях створювались експозиції.

Експонати з ісламською каліграфією які потрапили до українських колекцій з-за кордону, представляють собою рукописи, мініатюри та різноманітні предмети декоративно-ужиткового мистецтва. Переважна більшість ісламських творів, виконаних авторами з України, є рукописні Корани та інші експонати, пов'язані з коранічними науками. В даній статті розглядається вивченість музейних, бібліотечних, приватних зібрань ісламської каліграфії в Україні, у творчості іноземних, кримських та західних татар. Праці належать вченим: В. Крачковській, М. Вязьмітній, А. Савченко, Я. Полотнюку, Л. Дзєндзелюк, Е. Тимошенко, Г. Рудик та М. Якубовичу.

Ісламське мистецтво займає гідне місце в збірці Національного музею імені Богдана та Варвари Ханенків (колишній Київський музей західного та східного мистецтва). Великий інтерес викликають твори декоративно-ужиткового мистецтва, створені іракськими, іранськими, сирійськими та турецькими талановитими митцями минулих століть.

В. Крачковська належить до радянських науковців, які започаткували вивчення творів з ісламських країн в колекції Національного музею імені Богдана та Варвари Ханенків; в її праці «Мусульманское искусство в собрании Ханенко» (Крачковская, 1927), містяться короткі відомості про іракську мініатюру «Приготування ліків» XIII ст. та іранський кахель з сюжетом «Шахнаме» XIII ст.

Сторінка з мініатюрою «Приготування ліків», є одним з аркушів книги з перекладом трактату грецького лікаря Педанія Діоскорида, який на початку нашої ери досліджував рослини, які мають лікарські властивості. На папері закомпонований фрагмент трактату, написаний арабською мовою іракським каліграфом Абдаллаг ібн аль-Фадл у 1224 році. Каліграфічні написи доповнюються кольоровою ілюстрацією, на якій зображені дві постаті: лікар з помічником у процесі приготування лікувального вина. Прекрасно збережений фаянсовий з люстром кахель, був створений взимку 1227 року в Ірані, ймовірно для оздоблення світської споруди. Три невеликих вірша про невзаємне кохання виписані перським каліграфічним почерком на світлій смузі по краях кахля, тим самим створюючи рамку та композиційно підтримуючи світлі фрагменти центрального малюнку. Озброєна луком чоловіча постать верхи на верблюді є ілюстрацією до одного з епізодів поеми «Шахнаме», видатного іранського поета X століття Фірдоусі.

Досі залишається актуальним в науковому обігу каталог «Мистецтво країн ісламу» (Вязьмітіна, 1930) систематизований та опублікований в 1930 році видатною українською мистецтвознавицею Вязьмітіною Марією Іванівною (1896–1994), яка у 1920-х роках брала активну участь у створенні в музеях Харкова (Харківському художньо-історичному музеї) та Києва (Музею імені Богдана та Варвари Ханенків) відділу, присвяченому мистецтву Близького Сходу. В каталозі є опис скляної посудини, призначеної для зберігання природних запашних речовин. Даний експонат має форму краплі зі звуженою догори горловиною. Декоративні медальйони прикрашають поверхню обох основних сторін, у центрі майстерно виписані арабські каліграфічні написи, навкруги яких зображені прості за формою трилисники. Доповнюють цю композицію проставлені між тонкими червоними смужками темні крапки. Смарагдова каліграфія у поєднанні з зеленими листями та синіми крапками, виконана емаллю на тонкому шарі позолоти. Маленьку вишукану пляшку створив середньовічний майстер з Сирії (бл. XIII–XIV ст.).

З самого початку XX століття сповнене трагічних подій для корінних народів України: голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр.; політичні репресії. Художників, письменників, археологів, істориків та студентів арештовували, саджали за ґрати, примусово депортовували та засуджували до розстрілу. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців (ВУНАС), діяльність якої з 1926 року була зосереджена на підготовці спеціалістів, фінансовій підтримці та налагодженні міжкультурних відносин, була закрита у 1931 році (Водотика, 2006). Під тотальну заборону потрапила будь яка діяльність, спрямована на вивчення ісламської культури.

Активну участь в діяльності ВУНАС приймала М. Вязьмітіна, творча діяльність якої надихнула сучасних науковців у 2016 році вийти на новий рівень осмислення спадщини ісламського мистецтва в музеях України. Наслідком цього стала участь представників 16 українських музеїв, які мають у своїх колекціях твори з усього ісламського світу, у науковому семінарі на честь 120-річного ювілею Марії Вязьмітіної. За результатами колективної праці учасників семінару, кураторкою мусульманської колекції Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків Г. В. Рудик, був упорядкований збірник матеріалів під назвою «Мистецтво ісламу в музеях України» (Мистецтво ісламу, 2017). Також за її авторством у 2017 році було видано каталог «Харизма Ірану. Перське мистецтво XII–XIX століть з колекцій музеїв України» (Рудик, 2017).

Серед експонатів Національного музею імені Богдана та Варвари Ханенків, ісламською каліграфією також оздоблені: турецькі шаблі XVIII століття (Прокопенко, 2016); кілька аркушів з Корану, текст яких написаний іранськими каліграфами XV ст.; мініатюра до відомої легенди «Зулейха хапає Юсуфа за полу одягу», також належить перу іранського майстра XVII ст. Через повномасштабне вторгнення російського війська на Україну, експозицію східного мистецтва було демонтовано та сховано співробітниками музею, аби не спіткати подібні втрати, які відбулись під час Другої світової війни.

З кінця 70-х рр. XX століття в Кагарлицькому районному державному історико-краєзнавчому музеї, що на півдні Київщини, зберігається кругла мідна посудина, яка оздоблена ісламськими каліграфічними написами, рослинними та анімалістичними малюнками, створеними іранським майстром чеканником. Даний експонат (Іранський казан), мистецтвознавцями до сих пір не вивчений, хоча це унікальний предмет

декоративно-ужиткового мистецтва періоду розквіту ісламського мистецтва (бл. XI–XII ст.).

В Уманському краєзнавчому музеї зберігаються меблі в мавританському стилі (Кравцов, 2021). На офіційному сайті музею, науковим співробітником Сергієм Кравцовим, були опубліковані фотознімки цих експонатів, серед яких цікавими для нас є шафа, стілець та стіл. Дерев'яна шафа розділена на дві частини, верхній рівень має відкриту аркаду, що підтримується дрібними колонами. У центрі є арочна заглибина, по боках якої знаходяться ніші з дверцятами. Відкрита конструкція внизу, надає легкості шафі. Фасадний корпус та горизонтальна поверхня шафи посередині, оздоблені складним різьбленням ісламської каліграфії в гармонійному поєднанні з рослинним орнаментом. Все це доповнюється вмонтованими перламутровими зірками. За характерними особливостями даний експонат ймовірно був створений майстром-різьбярем по дереву в Сирії близько дві сотні років тому. Дослідницької роботи, де б проводився мистецтвознавчий аналіз даної колекції Уманського краєзнавчого музею, досі немає.

Арабські, перські та турецькі рукописи різних часів, зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У 1988 році А. В. Савченко опрацював та систематизував у каталог (Савченко, 1988) арабські рукописи з фонду бібліотеки ім. В. І. Вернадського. В каталозі містяться короткі відомості про вісім Коранів (бл. XIV–XVIII ст.), текст яких написаний у каліграфічному стилі насх. Для написання рукописів та проставлення крапок між аятами було використано чорні, червоні та золоті чорнила. Для кількох примірників використаний шовковий «самаркандський папір», для інших європейський папір з поздовжніми філігранями. Деякі захисні обкладинки зі шкіри обрамлені рослинними орнаментами, які створені у процесі тиснення. У переліку рукописних підручників з граматики, є стисла інформація про примірники написані почерком насталік, каліграфами з Кримського півострова (бл. XVII–XVIII ст.).

Ісламська культура на українських землях почала формуватися серед татар у Криму ще з часів середньовіччя та поступово розповсюдилася на південь України. У 2021 році татарам надано статус корінного народу України (Прийнято Закон). Чимало архітектурних, епіграфічних та писемних пам'яток залишились на тимчасово окупованому півострові, відомі факти навмисного знищення та вивезення творів мистецтва кримських татар за межі Криму. Але деяка частина прикладів рукописної традиції татар зберігаються

і доступні для вивчення в бібліотеках та музеях України.

У 2018 році став доступний для вивчення каталог, упорядкований українським вченим М. Якубовичем «Кримськотатарська рукописна спадщина в бібліотеках материкової частини України» (Якубович, 2018). Це джерело не є повним зібранням всіх арабомовних рукописних пам'яток з бібліотек України, адже не всі матеріали нині доступні для вивчення. Саме на початку XXI століття більшість рукописів з Львівського музею історії релігії було повернено на півострів, що ускладнило подальші уточнення та дослідження.

Останнім узагальнюючим дослідженням з історії Корану на території України стала книга «Коран в Україні. Рукописи, коментарі, переклади» (Якубович, 2020). В праці зафіксовано перелік рукописних Коранів, які зберігаються в музеях України, серед яких вказані найдавніші примірники з Криму, створені у каліграфічних традиціях XVI–XVII ст. Вченим повідомляється історія розвитку переписування, каліграфічні стилі якими виконані рукописи, вказані імена кримських каліграфів які працювали в Україні і закордоном.

У період занепаду Золотої Орди на землях Великого князівства Литовського оселились татари, переважна більшість яких походила з Криму. В сучасній українській термінології за даним населенням закріплена назва «західні татари». З XVI століття західні татари використовували арабську графіку для фіксування інформації на старобілоруській мові разом з польськими словами. Традиція переписування Священної книги проіснувала до подій Другої світової війни (Конопацький, 2007; Якубович та ін., 2018). Нам відомі приклади рукописної спадщини західних татар, невелика кількість яких зберігається в бібліотеці Львова; історико-культурному заповіднику в Острозі; приватній колекції.

Протягом останніх двох десятиліть, виник певний інтерес вчених до рукописної спадщини татар з України. Вагомий внесок у вивчення писемних пам'яток західних татар, здійснив український сходознавець М. Якубович, його статті, монографії, каталоги, ґрунтуються передусім на матеріалах натурних досліджень, архівних та на літературних джерелах. Монографія «Іслам в Україні: історія і сучасність» (Якубович, 2016), містить важливу історичну інформацію про «Острозький Коран» та «Ювківецький хамаїл».

Сури «Острозького Корану» (1804) написані чорним чорнилом, каліграфічним стилем насх, з легким нахилом вліво, текст закомпонований

у рамки накреслені червоним чорнилом, таким самим кольором проставлені між аятами крапки та нумерація частин Корану. Відомо ім'я переписувача – Адам Алі Мустафа Лебедзь, представник знатного роду волинських татар. Він віддав перевагу паперу, виготовленому в Острозькій папірні. Вчений М. Якубович зазначив (Якубович, 2016), що у деяких місцях літери зливаються, що порушує читабельність тексту, даний випадок свідчить про занепад ісламської традиції вже на початку XVIII століття. «Острозький Коран» з 1992 року є частиною колекції Острозького державного історико-культурного заповіднику.

«Ювківецький хамаїл» зберігається в приватній колекції родини сучасних представників ювківецьких татар. Рукопис містить декілька сур з Корану, перекладаних на волинський говір, текст записаний арабською графікою, чорнилом чорного та червоного забарвлення, захисна обкладинка книжки створена у східній традиції. Автор монографії надав стислу характеристику стилістичним особливостям рукопису, насамперед акцентуючи увагу на змісті (Якубович, 2016).

В монографії «Татари Волині: історія, культура, контакти», розглядається хамаїл з Острога (Якубович та ін., 2018). Ця знахідка цікава тим, що демонструє занепад каліграфічної традиції у татар Західної України в XX столітті, адже текст написаний арабською графікою але має граматичні помилки, та загалом зовнішнє оформлення хамаїлу демонструє зникнення традицій ісламського мистецтва каліграфії.

В Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника зберігається рукописний хамаїл, переписаний західними татарами на початку XIX століття, перша згадка про хамаїл належить праці львівського сходознавця Яремі Полотнюку у роботі «Арабський рукопис еміра В. Жевуського чи гамаїл литовських татар» (Полотнюк, 1969). Зауважимо, що у статті Я. Полотнюка розглянуто рукописну пам'ятку лише частково. Поглиблене вивчення цієї пам'ятки демонструє спільна праця науковців Л. Дзендзелюк і Е. Тимошенко, під назвою «Хамаїл литовських татар з фондів Львівської національної наукової бібліотеки України» (Дзендзелюк, 2008), дане джерело містить опис паперу, чорнила та загальне оздоблення тексту. Текст в молитовнику написаний арабськими літерами, однак почерк не є каліграфічним, для тексту писар використовував чорнила червоного та коричневого кольору. Сури не мають декоративного оздоблення, лише за східною традицією вписані у прямокутну рамку, недосконалі за формою унви, обрамляють початкові аркуші, а кінець

молитовника прикрашений колофоном, підкреслений з обох боків лініями, які акцентують на формі конуса. Поміж східних елементів, хамаїл має деякі особливості західного оформлення книг, зокрема, використано західноєвропейський папір та спосіб з'єднання книжкового блока з палітуркою.

Втрата кращих властивостей в мистецтві ісламської каліграфії у кримських та західних татар, спричинений політичними кризами, які вже тривали з початку XVIII століття, репресії в 20-х та 30-х рр. XX століття, а згодом Друга світова війна, під час якої відбувся геноцид кримськотатарського народу, спричинив великі втрати серед мирного населення. Утиски, знищення пам'яток культури та історії корінного народу України, тривають по сьогоднішній день.

Висновки. Твори ісламського мистецтва в Україні почали колекціонувати та вивчати ще на початку XX століття. Українські зібрання містять книжкові мініатюри, Корани та художньо оздоблені рукописи, різноманітні предмети декоративно-ужиткового мистецтва, створені у різні століття митцями Ірану, Іраку, Сирії, Туреччини та України. Але політичні репресії призупинили сходознавчу діяльність на довгі роки, лише на початку XXI століття у науковців відродилась зацікавленість до сходознавства, публікуються наукові статті, монографії стосовно історії ісламу на території України. Сфера кораністики у вітчизняній науці вивчена добре, проте бракує наукових розвідок з вивчення рукописної спадщини кримських татар. Роботи з колекцій музеїв та бібліотек України, які оздоблені ісламською каліграфією, здебільшого лише коротко описані в каталогах, що вказує на відсутність ґрунтовних мистецтвознавчих праць. В ході дослідження виявлено майстерно оздоблені каліграфією експонати з Уманського краєзнавчого музею та Кагарлицького музею, які у сучасній науковій літературі досі не висвітлені, відсутні відомості стосовно точного походження та способу їх створення. Таким чином, подальша робота з колекціями може сприяти введенню до наукового обігу маловідомих пам'яток ісламського мистецтва.

Більша кількість збережених рукописних пам'яток, нині знаходяться на окупованих територіях України. Дана ситуація не дозволяє ґрунтовно вивчити художні та стилістичні особливості творчих пошуків майстрів ісламської каліграфії та творів каліграфічного мистецтва у повному обсязі. Через низький рівень фінансування, відсутності попиту на результати дослідження в галузі культури і мистецтв кримських татар та ісламського мистецтва загалом, остаточною причиною

занепаду наукових розвідок стала окупація та повномасштабна загарбницька війна проти України.

Перспективою подальших досліджень є відновлення археологічних натурних досліджень та проведення ґрунтового мистецтвознавчого аналізу музейних, бібліотечних та приватних

збірок на територіально цілісній Україні з метою введення в науковий обіг раніше не відомих творів, підвищення зацікавленості та обізнаності щодо ісламської каліграфії у творчості кримських, західних татар та іноземних митців різних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Водотика С. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС). 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=30019 (дата звернення: 21.09.2022).
2. Дзендзелюк Л., Тимошенко Е. Хамаїл литовських татар з фондів Львівської національної наукової бібліотеки України. *Орієнт в суспільній традиції Великого князівства Литовського: татари і караїми*. Вільнюс : Vilniaus universiteto leidykla, 2008. С. 132–136.
3. Іранський казан на полицях Кагарлицького музею. Історія одного експоната. 2021. URL: <https://kagarlyk.city/articles/121952/iranskij-kazan-na-policyah-kagarlickogo-muzeju-istoriya-odnogo-ekspnata> (дата звернення: 21.09.2022).
4. Каталог арабських рукописів з ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР / упоряд. А. В. Савченко. Київ, 1988. 67 с.
5. Конопацкий И. Белорусские татары: историческая судьба народа и культуры. 2007. URL: <https://web.archive.org/web/20120729213032/http://kumukia.ru/article-9186.html> (дата звернення: 21.09.2022).
6. Кравцов С. Меблі мавританського стилю з Уманського краєзнавчого музею. 2021. URL: <http://ukmuseum.com.ua/%D0%BC%D0%B5%D0%B1%D0%BB%D1%96-%D0%BC%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%8E-%D0%B7-%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA-2/> (дата звернення: 21.09.2022).
7. Крачковская В. Мусульманское искусство в собрании Ханенко. Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. Ленинград, 1926. Т. 2. 50 с.
8. Мистецтво ісламу в музеях України: збірник матеріалів наукового семінару на честь 120-річного ювілею Марії Вязмітіної (1896–1994) (Національний музей імені Богдана та Варвари Ханенків, 25–26 квіт. 2016 р.) / упоряд. Г. Рудик. Київ : Фенікс, 2017. 160 с.
9. Мистецтво країн ісламу: каталог / упоряд. М. Вязмітіна. Київ : Всеукраїнської академії наук, 1930. 120 с.
10. Полотнюк Я. Арабський рукопис еміра В. Жевуського чи гамаїл литовських татар. *Архіви України*. Київ, 1969. № 1. С. 85–87.
11. Прийнято Закон "Про корінні народи України". 2021. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/211510.html> (дата звернення: 21.09.2022).
12. Прокопенко М. Схрестити клинки. Виставка зброї козаків і самураїв. 2016. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/shrestyty-klynky-vystavka-zbroyi-kozakiv-i-samurayiv> (дата звернення: 21.09.2022).
13. Харизма Ірану. Перське мистецтво 12–19 століть з колекцій музеїв України: кат. вист. / упоряд.: Г. Рудик та ін. Київ : Фенікс, 2017. 56 с.
14. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264 с.
15. Якубович М., Кралюк П., Щепанський В. Татари Волині: історія, культура, контакти. Вінниця : Твори, 2018. 206 с.
16. Якубович М. Кримськотатарська рукописна спадщина в бібліотеках материкової частини України: каталог. Острогор, 2018. 60 с.
17. Якубович М. Коран в Україні: рукописи, коментарі, переклади. Київ : УЦД, 2020. 164 с.

REFERENCES

1. Vodotyka S. Vseukrajinsjka naukova asociacija skhodoznavstva (VUNAS) [All-Ukrainian Scientific Association of Oriental Studies]. 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=30019 (application date: 21.09.2022) [in Ukrainian].
2. Dzendzeljuk L., Tymoshenko E. Khamajil lytovsjkykh tatar z fondiv Ljvivskojji nacionalnojji naukojji biblioteki Ukrajiny [Hamaïl of the Lithuanian Tatars from the funds of the Lviv National Scientific Library of Ukraine]. *Orijent v suspilnojji tradyciji Velykogho knjazivstva Lytovsjkogho: tatory i karajimy*. Vilnjus, 2008. pp. 132–136. [in Ukrainian].
3. Iranskjy kazan na polycjakh Kagarlycjykhogho muzeju. Istorija odnogho ekspnata [An Iranian cauldron on the shelves of the Kagarlytskyi Museum. The history of one exhibit]. 2021. URL: <https://kagarlyk.city/articles/121952/iranskij-kazan-na-policyah-kagarlickogo-muzeju-istoriya-odnogo-ekspnata> (application date: 21.09.2022) [in Ukrainian].
4. Katalogh arabsjkykh rukopysiv z CNB im. V.I. Vernadsjykhogho [Catalog of Arabic manuscripts from Central National Library named after V.I. Vernadskyi]. Kyjiv, 1988. 67 p. [in Ukrainian].
5. Konopatskiy I. Belorusskie tatory: istoricheskaya sudba naroda i kultury [Belarusian Tatars: the historical fate of the people and culture]. 2007. URL: <https://web.archive.org/web/20120729213032/http://kumukia.ru/article-9186.html> (application date: 21.09.2022) [in Russian].
6. Kravcov S. Mebli mavrytansjykhogho stylju z Umansjykhogho krajeznavchogho muzeju [Moorish-style furniture from the Uman Local History Museum]. 2021. URL: <http://ukmuseum.com.ua/%D0%BC%D0%B5%D0%B1%D0%BB%D1%96-%D0%BC%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%8E-%D0%B7-%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA-2/> (application date: 21.09.2022) [in Ukrainian].

7. Krachkovskaya V. Musulmanskoje iskusstvo v sobranii Khanenko [Muslim Art in the Khanenko Collection]. Zapiski kollegii vostokovedov pri Aziatskom muzeje AN SSSR. Leningrad, 1926. Vol. 2. 50 p. [in Russian].
8. Mystectvo islamu v muzejakh Ukrajinu: zbirnyk materialiv naukovogho seminaru na chestj 120-richnogho juvileju Mariji Vjazmitinoji (1896–1994) [The art of Islam in the museums of Ukraine: a collection of materials of the scientific seminar in honor of the 120th anniversary of Maria Vyazmitina (1896–1994)]. (Nacionalnyj muzej imeni Boghdana ta Varvary Khanenkiv, 25–26 kvit. 2016 r.). Kyjiv, 2017. 160 p. [in Ukrainian].
9. Mystectvo krajin islamu [Art of Islamic countries]. katalogh. Kyjiv, 1930. 120 p. [in Ukrainian].
10. Polotnjuk Ja. Arabskyj rukopys emira V. Zhevusjkogho chy ghamajil lytovsxykh tatar [The Arabic manuscript of the emir of V. Zhevusky or the Gamaal of the Lithuanian Tatars]. Arkhivy Ukrajinu. Kyjiv, 1969. № 1. pp. 85–87. [in Ukrainian].
11. Prynjato Zakon "Pro korinni narody Ukrajinu" [The Law "On Indigenous Peoples of Ukraine" was adopted]. 2021. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/211510.html> (application date: 21.09.2022) [in Ukrainian].
12. Prokopenko M. Skhrestyty klynky. Vystavka zbroji kozakiv i samurajiv [Cross the blades. Exhibition of weapons of Cossacks and samurai]. 2016. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/shrestyty-klynky-vystavka-zbroji-kozakiv-i-samurajiv> (application date: 21.09.2022) [in Ukrainian].
13. Kharyzma Iranu. Persyke mystectvo 12–19 stolitj z kolekcij muzejiv Ukrajinu [Charisma of Iran. Persian art of the 12th–19th centuries from the collections of Ukrainian museums] kat. vyst. Kyjiv, 2017. 56 p. [in Ukrainian].
14. Jakubovych M. Islam v Ukrajinu: istorija i suchasnistj [Islam in Ukraine: history and modernity]. Vynnycja, 2016. 264 p. [in Ukrainian].
15. Jakubovych M., Kraljuk P., Shhepanskyj V. Tatory Volyni: istorija, kuljtura, kontakty [Tatars of Volyn: history, culture, contacts]. Vynnycja, 2018. 206 p. [in Ukrainian].
16. Jakubovych M. Krymskjotatarsjka rukopysna spadshyna v bibliotekakh materykovoji chastyny Ukrajinu [Crimean Tatar manuscript heritage in the libraries of mainland Ukraine]. katalogh. Ostrogh, 2018. 60 p. [in Ukrainian].
17. Jakubovych M. Koran v Ukrajinu: rukopysy, komentari, pereklady [The Koran in Ukraine: manuscripts, commentaries, translations]. Kyjiv, 2020. 164 p. [in Ukrainian].